

Frontiera Imperiului Roman și UNESCO*. Observații pe marginea unui studiu recent apărut

Andrea CHIRICESCU

Abstract

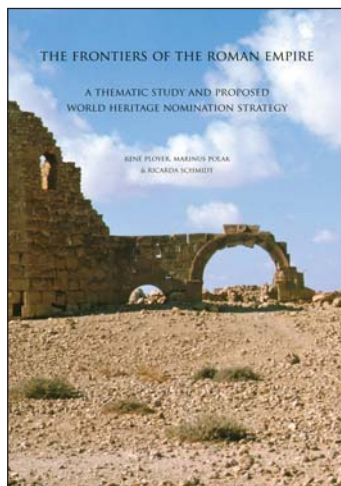
The year 1987 represents a key-point in recognizing the universal value of the Frontiers of the Roman Empire, by inscribing Hadrian's Wall into the UNESCO Heritage List. Followed closely by the Upper German-Raetian Limes (in 2005) and by the Antonine Wall (in 2008), the Frontier today is a single and complex monument of Roman Empire as a world state. The paper discusses the newly published volume – René Ployer, Marinus Polak, Ricarda Schmidt, *The Frontiers of the Roman Empire. A Thematic Study and Proposed World Heritage Nomination Strategy* (2017) – in the Romanian national context, as the State intends to nominate two segments of the Roman Frontier as UNESCO monuments until 2021. Besides presenting the content of the volume, with the intent of raising awareness upon the subject among different stakeholders, the paper also tries to reach out to the experts involved in the nomination process, by tackling the questions of if and how the study could be used as a tool in communicating nationally with all interested parties.

Key words: UNESCO; management; Frontiers of the Roman Empire (FRE); Limes; nomination strategy.

Anul 1987 reprezintă momentul de cotitură în recunoașterea valorii universale a Frontierei Imperiului Roman (FRE): un segment al Frontierei – Hadrian's Wall (Marea Britanie) / Zidul lui Hadrian – este înscris în Lista patrimoniului mondial UNESCO (în continuare Lista UNESCO). În anii următori se fac primii pași către recunoașterea Frontierei, în întregimea sa, ca fiind un monument unic și complex al civilizației romane, pași materializați prin inițiativa de nominalizare a Frontierei Romane ca sit serial transnațional (care să cuprindă toate segmentele FRE din Europa, Orientul Apropiat și Africa de Nord), inițiativă asumată în anul 2005 sub denumirea de „Frontiers of the Roman Empire – FRE World Heritage Site” / „Frontierele Imperiului Roman (WHS FRE)”. Această asumare este confirmată de înscrierea pe Lista UNESCO a două extensii ale monumentului: un segment de frontieră din Germania

* Acest studiu a fost realizat în cadrul proiectului „Preservation by development of sustainable strategies for a better protection of the UNESCO World Heritage Sites from Romania” (<http://archaeoheritage.ro/hero/>), susținut de Consiliul Național al Cercetării Științifice (CNCS) – Unitatea Executivă pentru Finanțarea Învățământului Superior, Cercetării, Dezvoltării și Inovării (UEFISCDI), PN-III-P4-ID-PCE-2016-0737 și implementat sub auspiciile Institutului de Arheologie al Academiei Române, Filiala Iași.

– Upper German-Raetian Limes, în 2005, și un segment de frontieră din Marea Britanie – Antonine Wall, în 2008. Din cauza numeroaselor diferențe legislative naționale și a dificultăților de cooperare transnațională ridicate de acestea (monumentul întinzându-se nu doar pe teritoriul mai multor țări, ci chiar pe trei continente), s-a renunțat, în timp, la inițiativa de a nominaliza Frontiera Imperiului Roman ca un singur bun cultural. S-a luat decizia de a nominaliza segmente componente ale Frontierei, fără a se renunța la cadrul comun stabilit prin WHS FRE. Pentru a face acest lucru, era nevoie de un studiu amplu care să seteze contextul și să traseze liniile directoare ale procesului de nominalizare. Studiul respectiv – René Ployer, Marinus Polak, Ricarda Schmidt, *The Frontiers of the Roman Empire. A Thematic Study and Proposed World Heritage Nomination Strategy* – a fost publicat în anul 2017, publicație pe care o discutăm aici.

Scopul acestui articol constă în consemnarea acestei apariții editoriale în contextul creat de intenția României de a nominaliza două segmente ale Frontierei Romane de pe teritoriul țării noastre pentru Lista patrimoniului mondial UNESCO: segmentul estic al frontierei dunărene (împreună cu Croația, Serbia și Bulgaria) și frontiera dacică. Includerea în patrimoniul UNESCO a limesului roman din Dacia este subiectul pe care îl abordez și în cadrul lucrării mele de doctorat, care se dorește a fi un studiu pluridisciplinar pentru un management sustenabil al protecției și al valorificării patrimoniului cultural din România. În acest moment, la nivel național, nu am identificat un model de plan de management sustenabil al siturilor culturale care să fie bine documentat, cercetat și elaborat și care să țină cont nu doar de toate aspectele locale specifice, ci și de contextul național și internațional în care acestea trebuie încadrate.

Specialiștii care urmează să redacteze propunerile de înscriere, respectiv planurile de management ale celor două segmente ale Frontierei Romane susmenționate, sunt puțini la număr și nu sunt suficient de ancorați în realitățile comunităților pe raza cărora sunt așezate siturile componente ale Frontierei. Competențele lor nu depășesc, de cele mai dese ori, sfera științifică, aceștia neavând capacitatea de a estima și de a comunica părților interesate (stakeholderi) consecințele economice și sociale pe care un astfel de demers le va avea la nivel local, regional și național. De aici și riscul ca un astfel de proiect să fie respins de

proprietarii de terenuri, de primarii comunelor, de operatorii de turism. Astfel, este important de văzut dacă și în ce fel studiul prezentat poate fi utilizat drept instrument de conștientizare în raport cu diversele categorii de părți interesate, afectate/vizate de deciziile la nivel național menționate anterior.

Studiul *The Frontiers of the Roman Empire. A Thematic Study and Proposed World Heritage Nomination Strategy*¹ a fost lansat și distribuit publicului interesat la cea de-a 41-a Sesiune a Comitetului Patrimoniului Mondial UNESCO, ținută în anul 2017 la Cracovia². Este un studiu tematic asupra Frontierelor Imperiului Roman, cu o propunere de strategii de nominalizare a sitului cumulativ FRE în vederea introducerii tuturor segmentelor încă rămase în afara Listei UNESCO. Studiul tematic și strategia de nominalizare propusă se concentrează în jurul acelor situri care se află pe teritoriile statelor care și-au exprimat interesul în a nominaliza segmentele FRE pentru înscrierea acestora în Lista UNESCO (Austria, Bulgaria, Croația, Germania, Olanda, Regatul Unit, România, Serbia, Slovacia și Ungaria), făcând referire tangențial și la acele segmente care se află pe teritoriul unor țări a căror situație politică sau economică nu permite, la moment, asumarea unei astfel de inițiative (Algeria, Egipt, Iordania, Libia, Maroc, Siria, Tunisia și Turcia).

Semnat de trei experți în domeniu, studiul a fost elaborat cu scopul de a oferi tuturor celor interesați dreptul de a accesa, a copia, a distribui și a transmite lucrarea în mod public, de a crea și a distribui lucrări derivate (ca cea de față), sub orice formă (tipărită sau digitală), în măsura în care scopul acestor acțiuni rămâne unul strâns legat de intenția inițială a autorilor și oferă informațiile corecte cu privire la aceștia. René Ployer, Marinus Polak și Ricarda Schmidt și-au asumat colectarea și interpretarea informațiilor despre siturile din țările europene amintite mai sus și utilizarea acestora pentru a formula propuneri pentru o strategie de nominalizare la sugestia și cu consultanța ICOMOS.

Studiul a fost publicat în limba engleză și este accesibil într-un număr relativ mic de exemplare tipărite. De aici și flexibilitatea autorilor și a editurilor exprimate mai sus, popularizarea lucrării și valorificarea informațiilor pe care le conține fiind la latitudinea utilizatorilor direct interesați de subiectul acesteia. Avem de-a face astfel cu o inițiativă mai mult managerială decât pur științifico-arheologică de a pune în valoare și a proteja un patrimoniu științific de interes universal.

¹ René Ployer, Marinus Polak, Ricarda Schmidt, *The Frontiers of the Roman Empire. A Thematic Study and Proposed World Heritage Nomination Strategy*, advised by Icomos-International and commissioned by the Intergovernmental Committee of the Frontiers of the Roman Empire World Heritage Site (UK, DE) and the Bratislava Group (Vienna / Nijmegen / Munich: 2017).

² A se vedea decizia Comitetului Patrimoniului Mondial nr. 41 COM 8B.50, <http://whc.unesco.org/document/159798>, p. 254 (consultat la 14.08.2018).

Așa cum am menționat anterior, România intenționează să nominalizeze două segmente diferite ale Graniței Romane de pe teritoriul țării noastre pentru Lista UNESCO: segmentul estic al frontierei dunărene (împreună cu Croația, Serbia și Bulgaria) și frontiera dacică. În acest sens s-au creat Programul Național Limes și Comisia Națională Limes. Estimăm că această inițiativă va avea un impact relativ mare asupra unui număr impresionant de stakeholderi, proveniți din categorii foarte diferite, sub multiple aspecte. Astfel, scopul primordial al lucrării de față este acela de a ridica gradul de înțelegere, dar și de a promova informațiile în rândul altor stakeholderi decât specialiștii direct implicați în această inițiativă și decât arheologii care studiază perioada epocii romane și sunt la curent cu inițiativele privind limesul Imperiului Roman de pe teritoriul țării noastre. Specialiștii amintiți sunt, cel mai probabil, la curent și cu această apariție editorială.

Cele 209 pagini ale studiului sunt structurate în opt capitole, primele trei fiind introductive: „Purpose and scope”; „Background – The Frontiers of the Roman Empire World Heritage Site”; „Sources and definitions”, fiind precedate de un sumar al întregului studiu. Următoarele capitole discută rând pe rând aspecte științifice legate de frontiera romană, capitolul 8 fiind cel dedicat aspectelor manageriale, respectiv strategiei de nominalizare. O parte considerabilă a volumului, circa o treime din acesta, este formată din anexe, care, pe lângă un concept, sub formă de *draft*, a felului în care trebuie înțeleasă frontiera romană în întregime și o declarație comună de abordare a Frontierei Imperiului Roman ca monument de importanță mondială, conține un catalog al siturilor FRE din Europa.

Studiul prezintă hărți și imagini sugestive care ajută cititorul să înțeleagă dimensiunea limesului Imperiului Roman și varietatea siturilor componente ale acestuia. Cu puțină imaginație și deschidere, cititorul poate înțelege inclusiv problematicile pe care acestea le pot ridica în timp, posibilitățile de valorificare, dar și provocările de conservare ale siturilor.

Sumarul studiului, însoțit de o hartă sugestivă cu segmentele FRE înscrise în Lista UNESCO și cele ce se doresc a fi înscrise în perioada imediat următoare, explică contextul în care a fost redactat studiul. Fără a descrie pe larg acest context, este menționată apariția, în anul 2005, a inițiativei Frontiers of the Roman Empire – FRE World Heritage Site / Frontierele Imperiului Roman ca sit serial transnațional, care să cuprindă segmentele din Europa, Orientul Apropiat și Africa de Nord. Această inițiativă a venit oarecum natural în contextul în care Valul lui Hadrian din Marea Britanie fusese înscris în anul 1987, urmat fiind de segmentul din Germania, Upper German-Raetian Limes, și de un alt segment din Marea Britanie, Antonine Wall, în 2008, ambele extensii ale primului sit

înscris. Pe măsură ce numărul acestor segmente înscrise în Lista UNESCO a crescut, a apărut și nevoia ca acestea să fie grupate sub o singură „umbrelă”. Justificarea științifică care stă la baza propunerilor de nominalizare – *valoarea universală excepțională* (OUV – *outstanding universal value*) – este similară pentru fiecare segment, diferența fiind dată de caracteristicile privind autenticitatea și integritatea fiecăruia în parte, concluzie la care s-a ajuns după mai mulți ani de practică și de analiză a informațiilor³.

Așa cum precizează autorii studiului, ideea inițială era nominalizarea unui monument serial transnațional. Însă, din cauza numeroaselor diferențe legislative naționale și a dificultăților de cooperare transnațională ridicate de acestea, s-a renunțat la inițiativa de a nominaliza Frontiera Imperiului Roman ca un singur bun cultural, ajungându-se la concluzia nominalizării unei serii de bunuri culturale, dar într-un singur cadru comun – FRE. Studiul discutat aici a fost realizat întocmai din nevoia de a stabili acest cadru comun, pe care toate țările care urmează să nominalizeze segmente ale FRE să-l ia drept referință în justificarea propunerii de nominalizare și în strategia de management al sitului de interes mondial.

Sumarul prezintă și o estimare temporală a pașilor ce urmează a fi făcuți în vederea nominalizării segmentelor din Europa ca parte a strategiei de nominalizare propuse. La momentul publicării studiului se estima ca la sfârșitul anului 2017 să fie creat cadrul de cooperare transnațională, iar în luna ianuarie 2018 să fie depusă nominalizarea segmentului vestic al frontierei dunărene (Germania, Austria, Slovacia și Ungaria). Reieșind din această planificare, România are ca sarcină pregătirea documentației necesare pentru nominalizarea, estimată a avea loc în ianuarie 2021, a segmentului estic al frontierei dunărene (împreună cu Croația, Serbia și Bulgaria) și a frontierei dacice.

Din capitolul 1, intitulat „Purpose and scope” („Scop și domeniu de aplicare”) reies motivele pentru care ICOMOS a propus, în anul 2015, realizarea studiului tematic discutat, având o serie de cerințe clare în acest sens. Una dintre acestea consta în justificarea felului în care Frontiera Romană poate fi împărțită în segmente individuale care să poată demonstra valoarea universală excepțională, dar și să fie ușor de administrat în mod sustenabil. Dacă prima cerință este îndeplinită de majoritatea segmentelor propuse de studiul tematic, cea de-a doua, privind managementul sustenabil al fiecărui segment nominalizat în parte, este încă în lucru și departe de a fi realizat. Ne referim aici cu precădere la situația din România și la cele două segmente în nominalizarea cărora țara noastră este implicată direct, a căror documentare științifică este într-un stadiu relativ avansat,

³ Concluzie prezentată în cadrul Reuniunii de Consultare „Frontiers of the Roman Empire – Europe”, Cluj, România, 24 aprilie 2018. Institutul Național de Istorie „George Barițiu”, Cluj-Napoca.

dar planurile de management sunt încă în lucru. Aspect deloc ieșit din comun, dat fiind termenul de finalizare a documentației de nominalizare.

O altă cerință pe care ICOMOS o avea față de acest studiu era descrierea felului în care părțile componente ale Frontierei Romane, ce urmau a fi nominalizate individual, sunt conectate între ele din punct de vedere funcțional, social și cultural.

Documentarea detaliată și cartarea tuturor siturilor cunoscute (care alcătuiesc fiecare parte componentă a Frontierei Romane), cu evaluarea elementelor de autenticitate și integritate a fost o altă cerință a ICOMOS – lucru realizat, așa cum vom vedea în anexa C a studiului. Legată de această cerință este și stabilirea criteriilor de selecție a siturilor (părților componente) ce urmează a fi nominalizate.

Conform autorilor, scopul primordial al acestui studiu este acela de a asigura o calitate ridicată a pregătirii listelor indicative și de a optimiza succesul nominalizărilor segmentelor FRE. Nu în ultimul rând, accentul cade și pe agrearea, de către statele membre⁴, a unor principii comune de management în vederea armonizării modalităților de abordare a protecției, conservării, managementului, interpretării și promovării FRE în întregimea sa și a părților sale componente ca situri de sine stătătoare.

Tot în acest capitol apare precizarea că studiul se concentrează, în mare parte, dar nu exclusiv, pe siturile de pe frontiera romană din secolul II AD, ca urmare a *Declarației de la Koblenz* din 2004, incluzând astfel și structuri militare romane construite mai devreme sau mai târziu, comparativ cu această perioadă de referință.

Capitolul „Background – the Frontiers of the Roman Empire World Heritage Site” prezintă detalii legate de momentul în care a apărut decizia de a înscrie Frontiera Romană în întregimea sa în Lista UNESCO și felul în care această inițiativă s-a transformat în timp, sub influența unor factori obiectivi și a unor analize pertinente, dar și ca urmare a unor „lecții învățate” din managementul siturilor componente deja clasate. Ne referim aici cu precădere la experiența Marii Britanii în cazul Hadrian’s Wall (care era singurul astfel de sit inclus în Lista UNESCO la începutul anilor 2000), a cărei experiență a adus contribuții importante la gândirea unui sistem de management sustenabil și aplicabil și în alte situații similare. Întreaga experiență acumulată în managementul sitului Hadrian’s Wall a stat la baza redactării planului de management al Upper German-Raetian Limes – al doilea segment al FRE clasat în Lista UNESCO, a cărei justificare a nominalizării a fost strâns legată de existența primului segment

⁴ State membre – statele care au ratificat *Convenția privind protecția patrimoniului mondial*.

înscriș și de conexiunea nemijlocită cu acesta. Studiul menționează atât poziția ICOMOS, una favorabilă nominalizării segmentelor componente ale unui sit de anvergură – FRE, cât și pe cea a Comitetului Patrimoniului Mondial (World Heritage Committee), care privește segmentul Upper German-Raetian Limes drept o „a doua fază a unei posibile nominalizări seriale transnaționale care să includă vestigiile Frontierei Romane de-a lungul regiunii mediteraneene”⁵.

Una dintre principalele cerințe cu privire la managementul unor situri seriale (ca FRE) din Ghidul operațional UNESCO⁶ este acela de a avea un sistem sau un mecanism de management care să poată asigura coordonarea diferitelor sisteme de management ale siturilor individuale care îl compun. Astfel, capitolul 2 al studiului prezintă acest sistem de management al FRE, alcătuit din trei organisme de sine stătătoare (IGC – Intergovernmental Committee; Bratislava Group; Management Hexham Group), care au rolul de a încuraja colaborarea dintre statele membre și de a facilita schimbul de informații, bune practici și expertiză în domeniu.

Capitolul 3 – „Sources and definitions” („Surse și definiții”) – stabilește felul în care trebuie înțeleși și interpretați termenii folosiți în studiu. Subcapitolul 3.1. „Vocabulary” definește termeni precum: sit/situri; Frontieră/frontiere, respectiv secțiuni ale Frontierei; Limes și Ripa; modalitatea de utilizare a numelor de locuri; jargonul militar roman. De asemenea explică contextul și limita utilizării acestora în cadrul publicației. Subcapitolul 3.2. „Maps and sites” prezintă hărțile folosite în studiu, drepturile de utilizare ale acestora și sursele folosite pentru ca acestea să fie generate. Subcapitolul 3.3. „Site typology” enumeră tipurile de structuri militare și structuri asociate care fac/pot face parte din FRE și dă definiția acestora. Această clasificare face posibilă analiza frecvenței și a distribuției spațiale a fiecărui tip de-a lungul graniței romane din Europa. Datele pentru frontierele estică și africană sunt puține și nesigure, după cum precizează autorii. O analiză cantitativă a fiecărui tip o găsim în capitolul 6.

Capitolul 4, intitulat „Time and space” („Timp și spațiu”), setează cadrul istoric (subcapitolul 4.1. „Chronological scope”) și geografic (subcapitolul 4.2. „Geographical scope”) general, oferind o privire în detaliu asupra Frontierei Romane, pentru fiecare continent în parte. Dacă aspectul cronologic este discutat în funcție de cele trei continente (Africa, Orientul Apropiat și Europa),

⁵ Ployer, Polak, Schmidt, *The Frontiers of the Roman Empire*, p. 12: „The World Heritage Committee consequently «recommends that the nomination be seen as the second phase of a possible wider, phased, serial transboundary nomination to encompass remains of the Roman frontiers around the Mediterranean Region»”.

⁶ UNESCO, *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*, 2017, paragraful 114.

precedat fiind de o introducere generală cu privire la dezvoltarea Imperiului și la aspectele specifice privind organizarea acestuia, atunci aspectul geografic este discutat nu doar în funcție de continente, ci și în funcție de provinciile romane, frontierele Imperiului fiind determinate de dezvoltarea acestora. Fiecare provincie este reprezentată pe una dintre hărți, cu excepția *Cyrenae (Libya)* și a *Africa Preconsularis*. Pe hărți sunt indicate castrarele de legiune și castrarele (marcate și cronologic în funcție de perioada căreia îi aparțin sau nedatate), drumurile cunoscute și cele probabile, zidurile și palisadele și alte elemente care ajută la o mai bună înțelegere a particularităților FRE în funcție de zona geografică (de ex. frontierele provinciilor).

Capitolul 5 – „A single and complex monument” („Un monument unic și complex”) – descrie pe scurt Imperiul Roman și frontierele sale, menționând diferitele forme sub care acestea pot apărea, de la forme artificial construite la utilizarea diferitor elemente naturale care delimitau teritoriile controlate de romani. Capitolul descrie întreaga tipologie a frontierelor (subcapitolul 5.1. „Frontier types”) începând cu cele artificiale (5.1.1. „Artificial barriers”): palisade, ziduri, șanțuri și maluri, continuând cu cele naturale: pe râuri (5.1.2. „River Frontiers”), din munți (5.1.3. „Mountain Frontiers”) și din deșert (5.1.4. „Desert Frontiers”), pentru a ajunge, în cele din urmă, la cele maritime (5.1.5. „Sea Frontiers”). Subcapitolul 5.2. „Chronological diversity” discută diversitatea cronologică a elementelor ce compun Frontiera Romană, apariția acestora în timp și spațiu, durata formării graniței *per se* (diferită de la o regiune la alta), caracteristicile acesteia în funcție de condițiile geografice, economice, politice și sociale. De asemenea sunt discutate aspecte privind durabilitatea în timp a granițelor, păstrarea acestora de la un conducător la altul, respectiv modificarea lor în timp, în funcție de realitățile vremii sau de voința decidenților. Subcapitolul 5.3. „Cultural and social aspects” discută influența Imperiului Roman (și a culturii greco-romane) atât în interiorul Imperiului, cât și mult în afara acestuia, atingând tangențial și subiectul romanizării. Frontiera în întregime sa este privită ca un monument unic și complex al civilizației romane, care ajută la definirea dimensiunii și extinderii Imperiului (în timp și spațiu) și reprezintă, totodată, „definirea Imperiului Roman ca stat mondial”⁷. În doar câteva paragrafe autorii reușesc să demonstreze cum simpla existență a acestei frontiere ne poate oferi numeroase detalii privind cultura civilizației romane, modul de organizare și funcționare a societății și a frontierei în sine, caracteristica ofensivă și defensivă a Imperiului și relațiile acestuia cu vecinii. Sunt enunțate astfel începuturi de idei sau concluzii ale cercetărilor efectuate de numeroși specialiști din state-

⁷ Ployer, Polak, Schmidt, *The Frontiers of the Roman Empire*, p. 56: „... As a whole, they represent the definition of the Roman Empire as a world state”.

le membre (chiar dacă autorii citează doar câțiva dintre aceștia) care studiază domeniul în încercarea de a aduce cât mai multe dovezi cu privire la una dintre cele mai mari civilizații ale lumii antice. Subcapitolul 5.4. „Characteristics of the FRE as a whole” însușește o serie de concluzii cu privire la elementele care sunt comune sau leagă diferite segmente ale frontierei, aflate pe continente separate, venind în justificarea FRE ca un întreg atunci când vorbim despre un monument istoric de importanță universală.

Capitolul 6 – „Remains of the Roman Frontier on the line of the 2nd Century AD” – este dedicat în întregime descrierii Frontierei Romane din secolul II AD, perioadă în care aceasta atinsese un punct maxim în dezvoltarea sa. Conform *Declarației de la Koblenz*, acesta este segmentul temporal al FRE care trebuie nominalizat. Autorii precizează că acest capitol prezintă doar o vedere de ansamblu asupra problemicii, mult prea vastă pentru a putea fi cuprinsă într-un asemenea studiu tematic. În discutarea sa, ei urmează aceeași cale ca până acum, și anume distribuția informațiilor pe trei secțiuni (respectiv continente) – Africa, Orientul Apropiat și Europa. Pentru fiecare dintre acestea sunt prezentate limitele geografice, locul siturilor (cu o hartă sugestivă) și distribuția acestora. În ceea ce privește Europa, locația siturilor este discutată în funcție de provincii. Pentru Europa, capitolul oferă și o analiză cantitativă a distribuției siturilor în funcție de tipul acestora, structurată tot pe provinciile antice.

Capitolul 7 – „Internal comparison of the Roman Frontiers” – analizează și descrie frontierele romane din perspectiva similitudinilor și a diferențelor dintre acestea, în funcție de continentul pe care se găsesc (pentru secolul II AD – subcapitolul 7.1. „The frontiers of the three continents in the 2nd century AD”) sau în funcție de tipologia lor (subcapitolul 7.2. „The European River Frontiers”), prezentând, în ambele cazuri, și câteva scurte concluzii. Cel de-al doilea subcapitol include și o scurtă introducere cu privire la granițele naturale și provinciile romane.

Capitolul 8 – „World Heritage Nomination Strategy” – prezintă o strategie de nominalizare a FRE ca monument de patrimoniu mondial. Abordarea este una de la general la specific. Autorii propun o strategie pentru Frontieră în întregime sa (incluzând toate elementele componente de pe cele trei continente), ca mai apoi să propună o strategie mai detaliată pentru segmentele FRE din Europa. În introducerea capitolului, autorii precizează faptul că strategia propusă a fost îndelung discutată cu reprezentanții ICOMOS. Scopul strategiei este acela de a oferi Comitetului Patrimoniului Mondial o imagine de ansamblu asupra inițiativelor de nominalizare aflate în faza de pregătire, de a oferi baza științifică necesară pentru justificarea nominalizărilor, de a clarifica modalitatea de selectare a siturilor și abordarea în ceea ce privește managementul și dezvoltarea siturilor în viitor. Subcapitolul 8.1. „Background and aims”

reia descrierea contextului în care a fost redactat studiul tematic și strategia de nominalizare, aspect discutat anterior în mai multe capitole, inclusiv în cele introductive. Informațiile aduse în plus sunt cele cu privire la statele care au luat măsuri și au inițiat deja procedurile, introducând pe listele indicative segmente ale FRE până la data publicării studiului. O concluzie preliminară la care s-a ajuns în acest moment, pe baza studiului tematic, este aceea că fiecare secțiune din FRE care va fi nominalizată va constitui un bun cultural de sine stătător și va demonstra OUV prin accentuarea caracteristicilor specifice, distinctive față de FRE ca entitate, dar menționând apartenența la acesta.

Subcapitolul 8.2. „Nomination strategy for the overall frontiers of the Roman Empire” prezintă, din nou, contextul în care s-a inițiat ideea nominalizării FRE ca întreg, acestea fiind definite drept „linia (liniile) frontierei din perioada de glorie a Imperiului, de la Traian la Septimius Severus (circa 100-200 AD) și construcțiile militare din diferite perioade care se află pe acea linie. Aceste construcții includ cetăți, caste, turnuri, drumul de limes, bariere artificiale și structuri civile direct asociate”⁸. Studiul tematic, prezentat în capitolele anterioare ale lucrării, vine în sprijinul acestei definiții, completând-o. El aduce dovezi și justificări pentru a demonstra atât coerența FRE ca întreg, cât și diversitatea elementelor sale componente, dată de caracteristicile locale și de realitățile vremurilor în care au fost stabilite frontierele. Fiecare segment este astfel descris în câte un scurt paragraf, demonstrând încă o dată concluzia mai sus menționată, dar sprijinind inițiativa de a nominaliza segmente ale FRE ca situri distincte. În sprijinul acestei idei vine și explicația dimensiunii mult prea mari a unor segmente (inclusiv transnațională), dimensiune care le face mult prea dificil de administrat dacă sunt nominalizate fără a fi „sparte” în elemente mai mici.

Subcapitolul 8.3. „WH nomination strategy for the European frontiers of the Roman Empire” propune o strategie de nominalizare detaliată a FRE din Europa, aducând în discuție nominalizarea a trei segmente distincte ale Frontierei în anii imediat următori (la care se lucrează în prezent), nu înainte de a descrie pe scurt segmentele deja înscrise în patrimoniul mondial. Făcând trimitere la studiul tematic pe baza căruia se justifică deciziile luate în ceea ce privește propunerile cuprinse în strategia de nominalizare, precum și la capacitatea bunurilor culturale de a demonstra OUV-ul, cele trei segmente nou-propuse sunt: „the Lower German (i.e. Lower Rhine) frontier” (frontiera Rinului Inferior);

⁸ Ployer, Polak, Schmidt, *The Frontiers of the Roman Empire*, p. 95, citat din *Declarația de la Koblenz*: „The Frontiers of the Roman Empire World Heritage Site should consist of the line(s) of the frontier of the height of the empire from Trajan to Septimius Severus (about 100-200 AD), and military installations of different periods which are on that line. The installations include fortresses, forts, towers, the Limes road, artificial barriers and immediately associated civil structures”.

„the Danube frontier” (frontiera dunăreană); „the Dacian frontier” (frontiera dacică). Subcapitolul 8.4. „Justification for inscription of the envisaged European properties” discută argumentele care stau la baza definirii OUV-ului fiecărui segment în parte, regăsite în studiul tematic. Subcapitolul 8.5. „Site selection” prezintă criteriile pe baza cărora au fost selectate siturile componente ale fiecărui segment în parte ce urmează a fi nominalizat și o analiză cantitativă a acestora (date valabile pentru luna august 2016). Subcapitolul 8.6. „A viable way forward: adressing the complexity” prezintă o schiță a unui cadru de cooperare transnațională pentru promovarea prezentării, managementului și dezvoltării FRE europene prin inițiative comune și schimburi de experiență. La baza acestuia stă experiența câștigată prin nominalizarea și înscrierea segmentului FRE Upper German-Raetian Limes în patrimoniul mondial alături de Hadrian’s Wall – având loc practic încorporarea unei „lecții învățate” sau a unui model de bună practică în inițiativele viitoare. Conceptul sistemului de management inițial prevedea introducerea unor noi segmente (practic, extinderea bunului cultural prin noi nominalizări) și încorporarea lor sub aceeași „umbrelă” de cooperare la nivel internațional, primul pas fiind făcut cu Antonine Wall, demonstrându-se astfel funcționalitatea sistemului gândit anterior.

Capitolul 8 continuă cu un paragraf care creează o oarecare incertitudine asupra a tot ceea ce s-a prezentat până la moment, spunând că „deoarece nu se mai are în vedere extinderea bunului deja înscris ref. 430ter., este necesar un nou cadru de cooperare care să sprijine cooperarea internațională în domeniile relevante pentru managementul general și dezvoltarea [întregului segment al] frontierelor europene ale Imperiului Roman ca patrimoniu mondial. Este o ambiție a statelor membre să realizeze un asemenea cadru, care este denumit provizoriu «Frontiers of The Roman Empire World Heritage Cluster»”⁹, lucru care trebuia realizat până la finele anului 2017. Acest nou cluster ar avea la bază Bratislava Group – un grup internațional de consultanți științifici în domeniu, ai cărui membri provin din statele membre care au segmente ale FRE înscrise sau și-au anunțat intenția de a le înscrie.

Capitolul 8 continuă prin a discuta modalitatea de abordare a frontierei de pe Dunăre prin împărțirea acesteia în două segmente distincte datorită dimensiunii mari (peste 2400 de km) și a numărului mare de țări (8). Partea vestică

⁹ Ployer, Polak, Schmidt, *The Frontiers of the Roman Empire*, p. 106: „Since it is no longer envisaged to extend the inscribed property ref. 430ter, a new overarching framework is needed to support international collaboration in those fields relevant to the overall management and development of the European frontiers of the Roman Empire as World Heritage. It is the ambition of the State Parties involved to realise such a framework, which is provisionally labelled ‘Frontiers of the Roman Empire World Heritage Cluster’...”.

este formată din elementele componente aflate pe teritoriul Germaniei, Austriei, Slovaciei și Ungariei (provinciile romane Raetia, Noricum și Pannonia), în timp ce partea estică este formată din cele aflate pe teritoriul Croației, Serbiei, României și Bulgariei (provinciile romane Pannonia și Moesia).

Ca încheiere a capitolului, este prezentată planificarea în timp a pașilor ce urmează a fi făcuți pentru nominalizarea segmentelor FRE din Europa, menționați și în partea introductivă a volumului.

Lucrarea cuprinde o listă a ilustrațiilor, o listă a hărților și o listă a abrevierilor, o bibliografie, urmate de trei anexe. Anexa A este un proiect de declarație de principii, intitulat „Draft concept statement for the Frontiers of the Roman Empire”, care constă în definirea unui concept coerent al FRE, în care se regăsesc toate segmentele componente ale acestuia. Acesta se dorește a fi puntea de legătură între segmentele nominalizate individual, având fiecare caracteristicile sale specifice, subliniind totodată apartenența lor la același monument, cu caracteristici generale valabile pentru toate elementele sale componente. Declarația este practic o descriere a întregii frontiere a Imperiului Roman și poate fi folosită drept punct de plecare în justificarea nominalizării oricărui segment component al FRE.

Anexa B – „Joint declaration FRE WHS” – este un document ce reglementează într-o oarecare măsură inițiativa și acceptul statelor membre de a conserva valoarea universală excepțională a FRE (acceptat drept sit serial transnațional), de a colabora la prezervarea sa, la furnizarea de noi informații și la transmiterea acestora către generațiile viitoare, de a asigura managementul și monitorizarea monumentului în concordanță cu prevederile UNESCO. Este, totodată, o asumare a intenției, de către statele membre, de a extinde acest bun cultural, astfel încât acesta să includă cât mai multe structuri încă existente ale FRE. Declarația este o asumare a rolului fiecărui stat de a asigura managementul și conservarea segmentelor FRE de pe teritoriile proprii, în baza legislației naționale, a Convenției UNESCO și a Regulamentului UNESCO¹⁰, ținând cont și de alte decizii ale Comitetului Patrimoniului Mondial al UNESCO. Este propusă implementarea modelului de management deja existent, prin păstrarea Comitetului Interguvernamental¹¹ (IGC) care are rolul de a coordona managementul întregului monument la nivel internațional. Propunerea descrie funcționarea acestui comitet, modalitatea de a deveni membru (ca stat), obiectivele comitetului, procedurile urmate de acesta și responsabilitățile sale

¹⁰ UNESCO, *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*, 2017.

¹¹ Intergovernmental Committee of the Frontiers of the Roman Empire World Heritage Site (UK, DE).

(„Tasks”). Declarația a fost semnată în anul 2012 de cele două state pe al căror teritoriu se află segmente ale FRE care sunt deja monumente UNESCO – Germania și Marea Britanie, urmând ca toate celelalte state care nominalizează segmente ale FRE să devină membre ale acestei comisii.

Anexa C – „List of sites representing the roman frontiers of Europe” – conține siturile nominalizate de statele membre (Olanda, Germania, Slovacia, Ungaria, Croația, Serbia, România și Bulgaria) ca făcând parte din segmentele naționale FRE, care au stat la baza redactării studiului tematic și vor fi, în cea mai mare parte, nominalizate în dosarele ce urmează a fi înaintate la UNESCO. Siturile sunt prezentate pe țări, urmărind aceeași structură. Pe lângă informațiile generale, de identificare și datare, descrierea conține informații cu privire la îndeplinirea criteriilor de valoare universală excepțională (conform celor trei piloni de bază ai acesteia) și scurte informații referitoare la integritatea și autenticitatea sitului. Se precizează faptul că selecția prezentată în studiu se referă la datele furnizate de statele membre în luna august 2016.

În loc de concluzii

Studiul reușește să prezinte, în mod succint, monumentul-ansamblu Frontiers of the Roman Empire (FRE), precum și o strategie de nominalizare a acestuia, așa cum își propune din start. Cititorul primește o serie de informații relevante, dar, pe alocuri, îi este dificil să urmărească textul, fiind reluate de multe ori aceleași pasaje. Impresia de a fi citit deja această informație îl însoțește astfel permanent. Deși utile, pe alocuri informațiile sunt redundante. Deoarece în procesul de nominalizare a unui sit pentru Lista UNESCO lista părților interesate direct afectate de un asemenea demers este foarte mare și eterogenă, ne punem următoarele întrebări: cât de ușor este de înțeles acest studiu pentru cititorul neavizat? Ce semnifică el pentru primarul comunei X din județul Y, pe al cărui teritoriu se găsește un sit roman, parte componentă a frontierei romane? Acceptând ideea că studiul în sine este scris pentru membrii Comitetului Patrimoniului Mondial, și nu pentru un public neavizat, ne întrebăm cum ar putea aceste informații să ajungă la primari, la întreprinzătorii locali sau la directorii de muzee locale, care vor fi afectați/vizați de înscrierea frontierei romane în Lista UNESCO, cu impact direct și pe termen lung? Deoarece, în mod evident, primarul ar trebui să cunoască cât mai multe detalii, de vreme ce va fi direct responsabil de administrarea segmentului de sit de pe teritoriul comunei sale. Primarul, ca reprezentant al administrației locale, nu va fi un simplu beneficiar, ci va face parte din mecanismul de management al monumentului. Această întrebare aduce cu sine altele: cine ar trebui să poarte responsabilitatea de a-i furniza aceste informații primarului? sub ce formă și în ce fel? și mai ales când? Atât din perspectivă strict

managerială, cât și pe baza experienței țărilor care au deja segmente de frontieră romană în Lista UNESCO (Germania și Marea Britanie¹²), consider că suntem deja în mare întârziere din acest punct de vedere. Principalii actori locali, care vor purta răspundere pentru administrarea siturilor, pentru valorificarea și protejarea lor, ar trebui nu doar să fie informați, ci să fie implicați, încă din primele etape, în întreg procesul de nominalizare, de la redactarea propunerii până la punerea în aplicare a planului de management al sitului.

Studiul, deși este redactat într-un limbaj accesibil (fiind folosită limba engleză, care nu este limba maternă a niciunui dintre cei trei autori) și totodată permite înțelegerea problematicii la nivel general, nu furnizează informații detaliate cu privire la fiecare țară în parte și metodologia pe care aceasta ar trebui să o urmeze în abordarea tematicii. Elementul esențial pe care îl oferă este informația necesară pentru a înțelege contextul pe larg, cadrul în care poate fi plasat oricare dintre siturile componente ale frontierei romane. Totodată, studiul aduce lămuriri cu privire la felul în care poate fi explicată, respectiv justificată, importanța individuală, dar mai ales importanța ca parte a unui întreg, care depășește nu doar granițele teritoriale locale și regionale, dar și cele naționale și continentale. Astfel, acest studiu poate fi un instrument esențial în ceea ce privește creșterea nivelului de înțelegere și conștientizare a necesității includerii siturilor FRE în Lista patrimoniului mondial UNESCO, a responsabilităților și a beneficiilor pe care o astfel de inițiativă le aduce cu sine (corelându-se studiul cu prevederile Convenției UNESCO¹³). Lucru ce trebuie făcut atât în rândul specialiștilor din diferite domenii ale patrimoniului (fie că vorbim de cercetare, conservare sau valorificare), cât și în rândul administratorilor locali, după caz – muzee, direcții de cultură, dar mai ales al primăriilor, care reprezintă legătura nemijlocită cu localnicii, cei direct afectați, pozitiv sau negativ, de „apariția” unui sit UNESCO în comunitatea lor, respectiv pe terenurile lor, de cele mai multe ori agricole, sau chiar sub gospodăriile lor. Apariție care nu ar trebui să fie o surpriză pentru nimeni, cu atât mai mult pentru comunitatea locală și pentru cei care vor purta răspunderea pentru administrarea și protejarea sitului pe termen lung.

¹² Studiile de caz și analizele care prezintă experiența Germaniei și Marii Britanii (precum P. Stone, D. Brough, *Managing, Using, and Interpreting Hadrian's Wall as World Heritage*, Springer: 2014) indică faptul că unul dintre cele mai importante aspecte în ceea ce privește succesul unui plan de management al unui sit UNESCO se bazează pe comunicarea cu toți stakeholderii afectați/vizați. În momentul în care s-a renunțat la această comunicare, managementul sitului a devenit dificil și riscurile cu privire la conservarea și protejarea acestuia pe termen lung au crescut considerabil. O privire atentă asupra acestor experiențe, în corelație cu realitatea națională, ne poate indica momentul și modul în care fiecare dintre acești stakeholderi trebuie implicat în procesul de nominalizare și de management al unui sit.

¹³ UNESCO. *The World Heritage Convention*, Paris, 1972.

Rezumat

Anul 1987 reprezintă momentul de cotitură în recunoașterea valorii universale a Frontierei Imperiului Roman (FRE): un segment al Frontierei – Hadrian's Wall (Marea Britanie) / Zidul lui Hadrian – este înscris în Lista patrimoniului mondial UNESCO (în continuare Lista UNESCO). În anii următori se fac primii pași către recunoașterea Frontierei, în întregimea sa, ca fiind un monument unic și complex al civilizației romane, pași materializați prin înscrierea în Lista UNESCO a Upper German Raetian Limes (în 2005) și a Antonine Wall (în 2008), cât și prin inițiativa de nominalizare a Frontierei Romane ca sit serial transnațional. Lucrarea de față discută apariția unui volum recent publicat – „A Thematic Study and Proposed World Heritage Nomination Strategy” din perspectiva contextului național, România urmând să nominalizeze două segmente ale Frontierei Romane aflate astăzi pe teritoriul său, până în anul 2021. Pe lângă prezentarea conținutului acestui volum, cu intenția de a contribui la creșterea nivelului de conștientizare a diferitelor părți interesate (stakeholderi) în ceea ce privește subiectul dat, lucrarea vine ca un apel către experții implicați în procesul de nominalizare, prin adresarea unor întrebări cu privire la utilitatea studiului ca instrument de comunicare la nivel național cu diferitele părți interesate.

Cuvinte-cheie: UNESCO; management; FRE – Frontiera Imperiului Roman; Limes; strategie de nominalizare